

ספרים היוצאים לאור על-ידי

„חברת מקיצי נרדמים“

תש"ך

שנה כ"ז לפעולת החברה בארץ-ישראל

ראשי החברה

הועד הפועל בישראל (ירושלים)

שמואל יוסף עגנון
יושב ראש

שרגא אברמסון, יצחק בער, שלמה דב גויטיין, חיים שירמן, גרשם שלום

אפרים אלימלך אורבך
מזכיר

חברי כבוד

יששכר יואל, ירושלים	דוד צבי בנעט, ירושלים
שאול ליברמן, ניו-יורק	ישראל בראדי, לונדון
אליעזר הלוי פינקלשטיין, ניו-יורק	דניאל גולדשמידט, ירושלים
בצלאל רות, אוכספורד	משה גרינולד, מיללבורן
יוסף קפאח, ירושלים	יעקב דוד וילהלם, שטוקהולם
שלום שפיגל, ניו-יורק	ישעיה זנה, סינסינטי
ישעיה תשבי, ירושלים.	

הודה אריה ממודינה / מגן וחרב

CLYPEUS ET GLADIUS

LEONIS MUTINENSIS TRACTATUS ANTICHRISTIANUS

PRIMUM EDIDIT

S. SIMONSOHN

SUMPTIBUS SOCIETATIS MEKIZE NIRDAMIM
HIEROSOLYMIS MCMLX

מגן וחרב

חבור נגד הנצרות

מאת

יהודה אריה ממודינה

יוצא לאור בפעם הראשונה ע"י

שלמה סימונסון

הוצאת "מקיצי נרדמים"

ירושלים תש"ך

נדפס בישראל

Printed in Israel

בדפוס טורים בע"מ, ירושלים

ת ו כ ן

מחנה א: מעון אדם הראשון.

מבוא

- 1 מערכה א. יסוד הנוצרים וכל המשך דתם על עון אה"ר שקנסה לדורות מיתת
הגוף והנפש.
7 מערכה ב. שעון אה"ר לא היה כ"כ גדול ועצום שיצטרך האלוק' להתגשם ורב
ממנו עון העגל ושעשה תשובה.
7 מערכה ג. שמות תמות אין מוכרח ולא ראוי להבין מיתת הגוף והנפש.
9 מערכה ד. שחומר עון אה"ר עבר בתולדותיו מצד הגוף אבל בלא בנפש.
10 מערכה ה. שעון אה"ר בסבבו נטיה לרע ויצה"ר בבחינה זו אפשר לומר שטימא
הנפש.
11 מערכה ו. בביטול מה שאומרים שאף נפשות הצדיקים הלכו למדור בגהינם בעון
אה"ר עד ישו.
12 מערכה ז. שכיון שעונש עון אה"ר לא נתכפר א"כ לא בא וכפר בעדו כלל.
14 מערכה ח. אפ' אם יהיה עון אה"ר צריך כפרה גדולה רחוק הוא שה' ית' יקבל
מיתה לכפור אותו.
15 מערכה ט. איך אפשר להאמין שיכופר עון אחד בעשות עון גדול ממנו.
17 מערכה י. קלקול העולם ותקונו מעון אה"ר לא נמצא ממנו בתורה ואף לא
19 בדברי הנוצרי.

מחנה ב: מהשילוש.

- 21 מערכה א. שאחדות ושילוש מתנגדים זה לזה וא"א שיעמדו יחד.
22 מערכה ב. שהאמונה צריך שתצוייר בנפש והשילוש א"א לציירו.
24 מערכה ג. כמה מן הטעות תפול לכל מאמיני השילוש.
מערכה ד. אם נאמין השילוש בעצמות ה' ולא חוץ ממנו לא נטעה אבל הטעות
25 להאמין שחלק הבן לבד נתגשם.
מערכה ה. תשובה לפסוקים שנא' בהם תואר זה של בן, שפירשו הם על הנוצרי.
27 מערכה ו. תשובה על שם אלקים וקצת כתובים, ויוכיח שאינו לשון רבים
מאלקות.
29 מערכה ז. עוד תשובה על פ' שמע ישראל וכו', ולומר שמרע"ה הסתיר סוד
השילוש מישראל, ועל פ' ק' ק' ק' ה' צבאות.
31 מערכה ח. שלא נמצא באוונג'י אפי' הנוצרי מודיע ומלמד השילוש.
33

מחנה ג: מהגשמות.

- מערכה א, שלא ידומה דבוק טבע האלקות לטבע האנושות, ומספריהם נביא
 34 ראה שכנה עצמו בן נפרד מאביו.
 36 מערכה ב, שלא היה האל ית' יכול להגשים עצמו.
 מערכה ג, תוספת ביאור על אמרנו שאין האל יכול להגשים עצמו, וישיב על
 36 בריאת העולם.
 מערכה ד, שאפילו יאמר שהאל היה יכול להתגשם, לא בשביל זה נאמר
 37 שנתגשם, כי היה בלתי מתיחס לו.
 מערכה ה, כל התועליות שאומרים הם שהושגו בהגשמות הושגו במ"ת, ויותר
 38 בטוחים משגיאה.
 מערכה ו, אם נתגשם האל העביר ממנו יראת הרוממות.
 40 מערכה ז, איך הוסיף האל בזה מה שלא היה לו, ואם יש אפשרי לחטוא או לא.
 41 מערכה ח, שלא נמצא בכל האואנג' שהוא קרא עצמו אלוה' ופי' ונחה עליו
 42 רוח ה'.
 מערכה ט, יחזה דעתי על המעשה הזה של הנוצרי איך היה.
 43 מערכה י, מבאר יפה שבתחבולות היתה לתאר עצמו בן אלוה', ולמה.
 44

מחנה ד: מהלידה ובתולי מרים.

- מערכה א, מוכיח איך אפ' היה האל חפץ ללבוש בשר כמה מן הגנות לו ליכנס
 47 ולצאת מבטן אשה.
 מערכה ב, קיומים שלא פעלה מרים בהריון כלום, וא"כ למה נוצר בה לצאת
 48 מרחמה.
 מערכה ג, על אומ' ודור רביעי ישובו הנה ד' מיני לידה.
 49 מערכה ד, על פייטרו גאלאטינו, אשר כזב ושוד ירבה.
 51 מערכה ה, תולדות ישו לפי אואנג' שלהם עצמם משונה עד שאינו נר' היותו
 52 מזרע דוד.
 מערכה ו, כאשר נדייק במשמעות לשון זרע נמצא שלא היה ישו מזרע דוד,
 53 וא"כ איננו משיח.
 מערכה ז, משקר אואנ' שמרים היתה בתולה קודם ובתוך ואחר.
 55 מערכה ח, סתירת כמה פסוקים שמהם רוצים להוכיח בתוליה.
 56 מערכה ט, על נבואת הנה העלמה הרה וגו', ופי' נקבה תסובב גבר, ופי' דרך
 57 גבר בעלמה.
 מערכה י, עוד ששה טענות מוכיחות שהנה העלמה על אחז נאמר, ושלא יצדק
 59 על ישו מכמה פנים.
 מערכה יא, שהנוצרי נולד מאשה הרה כדרך כל הארץ, ומוכיח מחכמיהם
 60 ומאואנג' שלהם שהיו לו אחים.
 מערכה יב, מטענת התפללם ג' פעמים ביום אל האשה, ופי' פסוק זובח לאלקים
 62 יחרם בלתי לה' לבדו.

מחנה ה: מהמשיח ותנאיו אם בא או לא.

- 64 מערכה א, שהמשיח יהיה בן אדם והתשועה גופנית.
מערכה ב, שהמשיח עתיד להושיע לישראל תשועת הגוף, גם כי להכינם
66 לתשועת הנפש.
מערכה ג, שמסאת הזמן אי"א שיהיה הנוצרי משיח, כי בימיו לא היו ישראל
68 מצפים למשיח.
מערכה ד, שהמשיח שהובטח לישראל דוקא בעצם וראשונה, ואי"א שיהיה
70 ישו, יען לא הזיק ולא הועיל להם.
מערכה ה, יעוד המשיח לישראל היה הנחיי ודאי שיקבלוהו, ולהטיב ולא להרע.
71 מערכה ו, ששם מלך המשיח ושלא שום א' משמות האלו לבדו אי"א שיצדקו
73 על ישו בשום צד.
מערכה ז, משם ישו שאין ממנו הוראה, שהיה לא מושיע ולא משיח.
74 מערכה ח, משם עמנואל ושמות פלא יועץ וגו', שלא עליו נאמרו.
75 מערכה ט, שלא היה עמו דבר ה' ולא רוחו, ולא היה רועה ישראל, ולא שליח
77 השי"ת.
מערכה י, תוארים מתנגדים לשלוחם אור ה', טל, צמת, ינון, אבן, צדיק.
78 מפתח הספרים
79

המחבר וזמנו

ר' יהודה אריה ממודינה (1571–1648), איש ויניציאה, היה אחד האישנים הססגוניים, שהוציאה מקרבה יהדות איטליה במוצאי תקופת הריניסנס¹. הוא התחנך על ברכי התרבות המיוחדת ליהודי איטליה באותה תקופה והרים תרומה חשובה להעשרתה בשטחי הספרות, המחשבה והאומנות. קורות חייו היו בחינת סמל ל"איש הריניסנס" וגילמו בתוכן אותה רב-גוניות, שהצטיינו בה בני דורו, נוצרים ויהודים. הביאוגרפים של ריא"ם התחבטו במתן הסבר ל"סתירות" באופיו ובהשקפותיו. מהם שייחסו לו מה שלא היה בו, כי ראוי את האיש ואת פעלו מתוך הרהורי ליבם, ומהם שהאשימו אותו בדו-פרצופיות ובחוסר כנות, כי לא ירדו לסוף דעתו ולא הבחינו במהות העולם שחי בו.

אישיותו של ריא"ם ניתנת להבנה אך ורק על רקע תקופתו וסביבתו, כלומר איטליה בשלהי ימיה של הריניסנס. הוא היה "פוליהיסטור" כמו רבים מבני דורו ועסק ברוב ענפי היצירה הספרותית והמחשבת. מכאן נובעים "שטחיותו" והעדר ההעמקה בשטח פעולה מוגבל. בעת הכתיבה עמד לנגד עיניו קהל הקוראים, והוא שם לו למטרה לעורר עניין ביצירתו. ריא"ם לא הסתפק בפנייה לקהל הקוראים היהודי, כי אם כוון דבריו לציבור הרחב באיטליה ומחוצה לה. דרשותיו בבתי הכנסת של ויניציאה וערים איטלקיות אחרות משכו מאזינים רבים מקרב הציבור הנוצרי. ספרו על מנהגי היהודים נכתב למען הקורא הנוצרי. בד בבד עם זאת שימש ריא"ם ברבנות בעיר מולדתו וקבע עיתים לתורה. כרבים מבני דורו התעניין בתיאטרון ובמוסיקה, חיבר קומידיאות ואירגן הצגות וקונצרטים. מר גורלו האיש והיותו שטוף אחרי משחקי ההימורים הכריחו אותו לעיתים לעשות עטו קרדום לחפור בו. ברם, גם מבחינה זאת אין הוא שונה מבני דורו, שמכרו את כשרונותיהם לפטרונים.

החיבורים הרבים, שהשאיר אחריו ריא"ם, מעידים כמאה עדים על סגולות האיש והשיגיו. כארבעים כתבים חיבר ריא"ם, רובם נדפסו, אחדים נותרו בכתב-יד ויתרם אבד². ריא"ם חי בתקופת מעבר בתולדות היהודים באיטליה. בימיו התגברה תנועת הריאקציה הקתולית. אחת מתופעות הלוי שלה היתה החמרת היחס ליהודים מצד השלטונות הכנסייתיים והחילוניים. עד אותו זמן נהנו יהודי איטליה במרכז המדינה ובצפונה מתנאים נוחים בהשוואה למצב שבו היו שרויים היהודים בשאר ארצות אירופה. מימיהם של פאולו הרביעי ופינס החמישי הטילו על יהודי איטליה מחדש את כל חומרות החוק הקאנוני, נחלת ימי הביניים, ואף הוסיפו להן נוסף. תהליך הביצוע היה לעיתים אטי, אבל בסופו של דבר נסגרו רוב היהודים באיטליה בגיטאות, במגמה להפריד ככל האפשר ביניהם לבין האוכל-

1 ראה "חיי יהודה", קיוב 1911; בלוי, כתבי ריא"ם, בורנסס 1905/6; מבוא לשו"ת "זקני יהודה", ירושלים תשט"ו.

2 קסוטו ב"אנציקלופדיה יודאיקה" בערכו; וב-RMI, ח (1933/4), עמ' 137 ואילך; מבוא לשו"ת "זקני יהודה" עמ' 15 ואילך.

לוסיה הנוצרית³. המתיחות הדתית ומאבקה של הכנסייה הקתולית לרכוש לעצמה מחדש עמדת עליונות באיטליה ומחוצה לה, נתנו אותותיהם בהגברת ההטפה ליהודים והנסינות לשדלם להמרה. בכל מקום צצו "בתי משומדים" חדשים, נערכו חטיפות של מבוגרים וילדים וכפו על הקהילות האזנה ל"דרשות של חובה" מפיהם של כמרים ונזירים, רבים מהם משומדים. הצנוורה הכניסית, שהציבה לעצמה מטרה להכחיד את הכפירה במחנה הנוצרי, נטלה לעצמה את הזכות לפקח גם על הספרות היהודית. כתוצאה מכך עלו התלמוד וספרים עבריים אחרים על המוקד ואורגן מנגנון פיקוח מסונף לעריכת ה"זיקוק" של הספרים המותרים. רק ספרות הקבלה זכתה למעמד עדיף בעיני הכנסייה ועושי דבריה. לנוצרים נדמה היה, שמתוך הקבלה ניתן להוכיח את האמיתות של אחדים מעיקרי דתם. בתנאים אלה גברה בין יהודי איטליה ההמרה לנצרות. מנהיגיה הרוחניים של היהדות וביניהם ריא"ם חייבים היו לעמוד בתוך. בדרך זו נתווסף פרק חדש לספרות הפולמוס הנוצרי-יהודי, שנחלקה לכמה סוגים: כתבים בעלי אופי תיאולוגי וחיבורים אנטישמיים ואפולוגיטיים. מן הצד הנוצרי פורסמו כתבי פלסתר אנטישמיים וספרי פולמוס בשבת הנצרות ובגנות היהדות; ומן הצד היהודי נכתבו חיבורים להגנה על היהודים בכלל ועל דתם בפרט⁴. גם ריא"ם תרם את חלקו בתחומים אלה. בספרו על מנהגי היהודים השתדל להציג בפני הקורא הנוצרי את מנהגי עמו, פולחנו וחוקיו. מטרתו היתה להגן על היהודים בפני ההשמצות האנטישמיות, כאילו היהודים מחזיקים באמונות טפלות ונוהגים מדות רעות בחייהם הדתיים והחברתיים. חיבורו של ריא"ם נבדל מן הכתבים האפולוגיטיים שנכתבו על-ידי קודמיו בהעדר הנימה האפולוגית. טענתו היתה שאין היהדות זקוקה לסניגוריה, כי אם לתיאור נאמן ובלתי משוחד. לספרו של ריא"ם על מנהגי היהודים היתה הצלחה גדולה. הוא זכה למהדורות רבות ונתרגם להרבה שפות. דווקא משום כך עורר את חמתם של אויבי היהודים וביחוד המשומדים⁵. בתחום הפולמוס התיאולוגי תרם ריא"ם את חלקו בחיבור שלפנינו: "מגן וחרב".

החיבור

יצחק מן הלויים, נכד ריא"ם, כותב על חיבור זה⁶: "היה חולק נגד מהרסי דתנו בפרסום. ובדבר הזה בלבד הוא היה אומר, כי למימי האברבנאל ז"ל עד היום לא היה באומתנו חולק ומגביל האמונה כמותו. כמו שיש בין ספרי

3 ראה משי"כ ב"הגיטו באיטליה ומשטרו", בספר היוכל לבער.

4 רבים מן הכתבים נגד היהודים שהופיעו באיטליה כונסו על-ידי שטיינשניידר Letteratura anti giudaica in lingua italiana, II Vessillo Israelitico, כתב העת 31—29 (1881/3). ספרי הפולמוס נגד הנצרות נרשמו ע"י י. רוזנטל ב"ארשת" ב (תש"כ). (רוזנטל הדפיס את "חרב פיפיות" מאת מאיר בן שבתי מקוריו, ירושלים תש"ח; כתב פולמוס יהודי-איטלקי, השייך לתחום הנושא של "מגן וחרב"). ראה ג"כ De-Rossi, Bibliotheca iudaica antichristiana, פרמה 1800, מארכס, בספר הזכרון לפרידוס, חלק לועזי עמ' 247 ואילך.

5 ביחוד הצטיין בכך המשומר טאולו מריצי בספרו Riti e costumi degli Ebrei descritti e confutati פירינצה 1736 ועוד. בהקדמתו כותב מריצי: "ברצון רב עוד יותר קבלתי על עצמי משימה כזאת (כלומר חבור הספר), כי ליאוני דה מדינה, רב יהודי בוויניציאה, פרסם לפני שנים מספר ספרון בשם "מנהגי היהודים", ובו הוא עובר בשתיקה של כוונה רעה על חלק גדול מהפולחן והמנהגים של היהדות, על מנת להימלט מן הלעג והכזו, הצפויים לאומה היהודית, אם יקראו עליהם אנשים מצויידים בשכל ובהגיון".

6 גייגר, מגן וצנה ונוסף עליו קצור שני חבוריו מגן וחרב עם חיי יהודה, ברעסלויא תרס"ז, יא ב.

המחתרים נגדנו ס' נקרא גאלאטינו, עוכר וצורר ישראל ימח שמו וזכר זכרו, שחיק טמא, ס' גדול תכמות בלשון לאטינו, מביא מאמרים אמיתיים ובדויים מלבו נגד אמונתנו. משם לוקחים המתריסים נגדנו. והוא ע"ה סביב הגליון בס' משיב כהלכה בטענות אמיתיות. ישלם ה' פעלו. וגם כתב והשיב לס' סיסטו סיניזי, ישחקו עצמותיו הדק היטב, נבלות דובר נגדנו, הם אצלי. עד כי עלה בדעתו לחבר הספר הזה ה' שנים קודם מותו. וקרא שמו בישראל מגן וחרב. מגן, כי הוא מגין וצנה לשאלות המתריסים נגדו שלא כדין. וחרב, שבכח הפסוקים וטענותיהם בראשיהם ממש כמו שיבוא, מוכיח אמונתנו והבלם. ודעו נא, כי לא היה שום ספר מאיזה דת שיהיה, הן ישמעאלית הן בדת אחר, שלא קרא ושנה, להיות כ"כ חזק באמונה. ובפרט ראה דעות כל חכמיהם ראשיים, כמו שבאו דבריהם בתבל, להשיב נגדם. שמכה אותם עם חרב שלהם, לקיים חרבם תבא בלבם".

ריא"ם התוכח עם נוצרים פעמים רבות בע"פ וגם רשם הערותיו בשולי הגליון של שנים מספרי המקטרגים הראשיים נגד היהדות: גאלאטינוס, בעל *De Arcanis Catholicae Veritatis* וסיסטו סיניזי, בעל *Bibliotheca Sancta*, אבל רק בסוף ימיו נפנה לכתוב ספר פולמוס שיטתי נגד הנצרות.⁷ ריא"ם הכין לעצמו תכנית בת תשעה או עשרה פרקים (מחנות), אולם השלים כתיבתם של חמשה פרקים בלבד לפני שקטפו המות.⁸ חמשת הפרקים, שכתבתם יצאה לפעולות, הם: מעון אדם הראשון, מהשילוש, מהגשמות, מהלידה ובתולי מרים, מהמשיח ותנאיו. ארבעת או חמשת הפרקים האחרונים, שתוכנו אולם לא נכתבו, הם: מהמיתת והתחיה, מנצחיות התורה, מאורך הגלות, מהפסילים ומקרבתן ולחם.⁹ הפרקים מחולקים לסעיפים (מערכות), עשרה בממוצע בכל פרק.

המחבר אינו חורג ממסגרת הטענות המקובלות בפולמוס בין יהודים ונוצרים בימי הביניים. אמנם מציין הוא, שאין כוונתו להרבות בויכוח על פרשנות הפסוקים ומאמרי חז"ל. אולם מאחר שעיקר הויכוח בין הצדדים התנהל סביבם, אין הוא יכול להימלט מדיון בנושאים אלה. גם בחיבור זה משתקפת סגולתו של ריא"ם לטפל בבעיות הנדונות מתוך גישה של הגיון. אנשי ריבו העיקריים של ריא"ם ב"מגן וחרב" הם תומאז מאקוינו ופיטרו גאלאטינו.¹⁰ בעוד אשר ניכרת מידה מסוימת של יחס כבוד מצד ריא"ם לתומאז מאקוינו, שופך הוא זעמו על גאלאטינו ועל ספר הפולמוס שלו נגד היהדות.

Pietro Galatino היה תיאולוג פראנציסקאני (בערך 1460—1540), שחי רוב ימיו ברומה.¹¹ הוא שימש בתפקיד של כומר פרטי לכמה חשמונים וכן עמד בקשרים עם האפיפיורים ליאוני העשירי ופאולו השלישי. יש הסוברים ששימש גם כן בתפקיד של פרופסור באוניברסיטת רומה. הוא מעיד על עצמו שהיה ממעריציו של רויכלין, וחיבורו נגד היהדות נכתב להגנה על רויכלין בפני יריביו. (במהדורה השנייה של ספרו גרפס

7 בלוי, כתבי ריא"ם, חלק גרמני עמ' 69 וחלק עברי, סימן ר. גיגר שם, במבוא של יצחק מהלויים. הקדמתו של ריא"ם לכתבי היד של אבנר מבורגוס (דירוגי כ"י 533), שהדפיס ריגיו, בחינת הקבלה עמ' xiv.

8 גיגר, שם חלק גרמני עמ' 50, מייחס לריא"ם כוונה סמיית, כאילו לא היה בדעתו לסיים את החבור. ברם, אין לקבל דעתו של גיגר, המיוסדת על דעה שבהקדם אודות ריא"ם והשקפותיו על היהדות.
9 ראה להלן עמ' 65. הם נזכרים ג"כ פעמים אחדות במקומות אחרים בטכסט.

10 על שאר החבורים והמחברים שהובאו ב"מגן וחרב" ראה במפתח. לא תמיד ברור איזה מהספרים ראה ואיזה הוא מצטט מכלי שני.

11 Antonianum' A. Kleinhaus שנה א (1926), עמ' 145 ואילך ועמ' 326 ואילך.

De Arte Cabbalistica של רויכלין ובמהדורה השלישית גם De Verbo Mirifico מאת אותו המחבר). אולי משום כך אין הוא נמנה על שלומי אמוני הדת הקתולית. האנציקלופדיה הקתולית הרשמית¹² אומרת עליו בין היתר, ש"לא היה מחוסן מפני רעיונות קבלה וג'ואכינים, בפרט בפירושו לאפוקליפסה"¹³. תמוהה העובדה, שהמהדורה הראשונה של התיבור נדפסה על-ידי חלוץ הדפוס העברי, גרשם סונצ'ינו באורטונה מריס, בשנת 1518. אין זה מתקבל על הדעת שהמדפיס העברי לא הבין הדברים הכתובים בראש הספר: Opus toti christianae Reipublicae maxime utile, de arcanis catholicae veritatis, contra obstinatissimam Iudaeorum nostrae tempestatis perfidiam: ex Talmud aliisque hebraicis libris nuper¹⁴ excerptum et quadruplici linguarum genere eleganter congestum. אם נותרו לו ספקות בענין זה הרי שירי המשומדים (?) בשבח התיבור, שאף הם מופיעים בתחילת הספר, חייבים היו להבהיר את כוונות המחבר. הרי לדוגמה אחד מהם:

זה הספר	נותן שפר
סתרי תלמוד	לכל פזר:
סוד משיח	בו ישיח
אב בן-רוח	אחד שזור:
יהרוס שטות	הגוסטרטוס
גלטינוס	אמת גזר:
הוא כחומות	אל החכמות
אל תורת אל	בל יקרב זר:

ושמא חשב המדפיס בתמימותו, שהוא מסייע למאבקו של רויכלין נגד "הגוסטרטוס", הוא האינקוויזיטור הוכשטראטן (Hochstraten, Hoogstraten), יותר מאשר לפולמוס הנוצרי נגד בני עמו? גרץ¹⁵ מעלה את ההשערה שגאלאטינוס נסתייע באליהו בחור, ביחוד בכל הנוגע בהבאות מספר הזוהר. גאלאטינוס הביא הרבה מחיבורו של ריימונדוס מרטיני Pugio Fidei¹⁶ שלא בשם אומרו. ריא"ם, שאמנם לא ידע על כך, מציין שמחברי ספרי הפולמוס נגד היהודים אחרי גאלאטינוס נהגו אותה מידה בגאלאטינוס. גאלאטינוס שייך ל"קבוצה השלישית" של המתפלמסים הנוצרים נגד היהדות. הוא משתמש בכלי הנשק של הקבוצה הראשונה, אבות הכניסיה והתיאולוגים בראשית ימי הביניים: פרשנות המקרא; בדרכי הראיות של הקבוצה השנייה, בעלי הפולמוס מן המאה ה"ב ואילך, שנעזרו במשומדים

12 Enciclopedia Cattolica בערכו.

13 הכחנה להשקפותיו של Gioachino da Fiore על השילוש, שנדחו על-ידי הקונציל הלטרני הרביעי (1215). ברם, הוא לא נחשב לכופר והכניסה קבלה אחדות מהשקפותיו בעינים אחרים.

14 Ortonae Maris, היא Ortona בחוף האדריאטי, בקרבת Pescara. שתי המהדורות הבאות יצאו בבזל, 1550, 1561. מהדורות נוספות יצאו לאחר מכן, כגון פרנקפורט 1672. אמנם יש לציין שסונצ'ינו הדפיס גם ספרים אחרים שנושאים דת הנוצרית, כגון Vita di Maria Vergine (אורטונה 1518), Specchio della Santa Madre Ecclesia (רימיני 1528) ועוד. על ידיעותיו בלטינית העיד המנטובני Sigismondo Golfo della Pergola. ראה Manzoni, Annali tipografici dei Soncino, בולוניה, 1883/6, ח"ג עמ' וז.

15 מהדורה רביעית, ח"ט, עמ' 170.

16 ההבאות צוינו בהוצאת חבורו של מרטיני על-ידי J. B. Carpzov ליפסיאה 1687 עמ' 691 ואילך. (הציונים בהערות לסכסס שלפנינו הם לפי הוצאה זו).

יהודים: הספרות היהודית שלאחר המקרא, ביחוד אגדות ומדרשים; והקבוצה השלישית, מן המאה הי"ד–ט"ו ואילך, שנסתייעה במומרים של תקופת השמד הגדולה: תורת הסוד והקבלה¹⁷. השימוש שגאלאטינוס עושה בתורת הסוד היהודית ובספרות הפסוידו־אפיגרפית מסוג „איגרת הסודות“ של פאולוס דה הירידיה, עורר את חמתו של ריא"ם, אשר הסתייג בלאו הכי מן הקבלה¹⁸.

כתבי־יד

בצוואתו האחרונה ציווה ריא"ם: „אחר כך יוקח כל מה שכתבתי עד אז בחבורי מגן וחרב נגד הנוצרים וגם יומי ברביע שכתבתי שם מזכרת כמה וכמה דברים לכתוב בחבור הנ"ל וינתן להח"ר משה בן יהודה (לוצאטין)"¹⁹. האוטוגרף של ריא"ם אבד. ברם, יצחק מן הלויים, נכד ריא"ם, העתיק את כתב היד בשנת ת"ט, שנה אחת אחר מות סבו. כתב היד של יצחק מן הלויים, או העתק ממנו, הגיע לידי של יצחק שמואל ריג'יו סמוך לשנת 1850²⁰. העתקו של ריג'יו נמצא עתה בספריית הרב י"ל מימון בירושלים. העתק אחר, נערך בשנת 1857 על־ידי חזקיה פואה מכתב ידו של ריג'יו, או מן הסופס שהיה לפניו. הוא נכנס לאוסף אלמנצי ומשם עבר לספריית המוזיאון הבריטי²¹. העתקה אחרת נערכה בשנת 1839 בפדובה, כנראה מכתב היד שהיה לפני ריג'יו, והיא נמצאת עתה בגנזי הספרייה הבודליאנית²². לאותה קבוצה היה שייך, כנראה, גם כתב היד, שהיה לפניו באוסף סרוואל וגרכש על־ידי ספריית הסימינר לרבנים בברסלאו²³.

כתב היד הקדום ביותר שהגיע לידינו הוא באוסף די־רוסי שבספריית הפלטינה בעיר פרמה²⁴. זהו כתב היד המפורט ביותר ואותו הנחנו יסוד למהדורה שלפנינו. הוא נושא את התאריך ת"ט ונכתב, איפא, באותה שנה שבה ערך יצחק מן הלויים את העתקו²⁵. הוא כתוב כתיבת יד ספרדית ובו 49 דפים בגודל 4°²⁶. המעתיק הטביע חותמו על כתב היד על ידי הוספתם של אי אלו מראי מקומות בשולי הגליון והפיכתם של אחדים מן המונחים

17 ראה J. L. Blau, *The Christian interpretation of the Cabala in the Renaissance* ניו־יורק 1944; ג. שלום בספר היובל ליום הולדתו השמונים של בק, לונדון 1954, עמ' 158 ואילך. החלוקה הנ"ל לשלוש קבוצות עיקריות הנה, כמובן, בחינת ציון כללי בלבד. גם בין אבות הכנסיה היו כאלה שהכירו דרשות ואגדות חז"ל. ברם, שימוש שיטתי בספרות העברית שלאחר המקרא נערך רק בתקופה השנייה של הפולמוס. כ"כ יש דוגמה לציון מתוך תורת הסוד היהודית הקדומה אצל אגוברד ב־ *P. L., De Iudaicis Superstitionibus*, כרך 104, עמ' 77 ואילך. שונא היהודים מן המאה התשיעית משתמש בהבאה על מנת להאשים את היהודים באמונות טפלות.

18 ראה מחנה ד מערכה ד.

19 חיי יהודה עמ' 71. אולי זהו ה"יומן" הנמצא עתה בספריית הקהילה באנקונה. ראה התוכן שהבאתי במבוא לשו"ת זקני יהודה עמ' 16 הערה 36, ביחוד עברית טו ואיטלקית א. משה בן יהודה לוצאטין הוא כנראה אחד מבני משפחת לוצאטו בוויניציאה הנזכרים בפנקס של „חברת כנסיה לש"ש“, שהביא שד"ל באוטוביוגרפיה שלה, פדובה 1882 עמ' 31/2.

20 בחינת הקבלה, גוריציאה 1852 עמ' 100, בהערה: „זה מעט בא לידי החבור הזה (מגן וחרב) ומהרתי להעתיקו לצרכי“.

21 קטלוג „יד יוסף“ מס' 257 „העתקה בלתי שלמה“. קטלוג מרגליות מס' 1084. השחה המזכיר ו (1863) עמ' 25.

22 קטלוג נויבואר מס' 2786(1).

23 קטלוג סרוואל מס' 45 „כ"י איטלקי מודרני“.

24 קטלוג די־רוסי מס' 1141.

25 להלכה קיימת האפשרות שהמעתיק השתמש בכתב ידו של יצחק מן הלויים ולא באוטוגרף של ריא"ם. מכל מקום יש לציין, שהגייר והכתב הם מן המאה הי"ו.

האיטלקיים לספרדים. קיימים הבדלים רבים בין כתב היד של המעתיק הספרדי האלמוני ובין ההעתקים של המאה הי"ט. לעומת זאת אין כמעט הבדלים בין הנוסחות האחרות לבין עצמן, פרט לשיבושים טבעיים של העתקה. על־כן ציינו בחילופי הגירסות שבתערות את ההבדלים בין כתבי היד של המאה הי"ט לבין כתב יד פרמה ב"נוסחות אחרות" (נ"א). גייגר הדפיס ראשי פרקים מתוך כתב ידו של ריג'יו וכן הביא את הקדמתו של יצחק מן הלויים לחבור של סבו²⁶. לעומת זאת לא הביא את השיר שבראש כתב היד, והרי הוא :

יקריב	הן לשלמים	זבח אשה
קורא	פה מוצאי	בוקר וערב
תרנין	לבו יגדיל	תורת משה
יסוב	נחמה לו	וגדולה תרב
כי אל	יורה חצים	נגד השם
ישבור	רשפי קשת	מגן וחרב
ואל	אלהינו	יתן תודה
וע — —	רבה מנחה	זאת ליהודה

* *

*

ברצוני להביע תודתי לספרית המוזיאום הבריטי, ספרית הבודליאנה, ספרית הפלטינה, ולרב י"ל מימון, על שהעמידו לרשותי את כתבי היד שברשותם. חובה נעימה לי להודות לראשי חברת "מקיצי גרדמים", שנטלו על עצמם את פרסומו של החבור וביחוד לד"ר דניאל גולדשמידט, שטרח בקריאת עלי ההגוזה ולפרופ' אפרים א. אורבך, שהעיר לי כמה הערות חשובות (שהובאו בסוגריים מרובעים).

שלמה סימונסון

ירושלים, תשי"ב